

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه ادیان و عرفان اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش ادیان و عرفان اسلامی

عنوان :

توحید از منظر علامه حسن زاده آملی

استاد راهنما :

دکتر عبدالرضا مظاهری

استاد مشاور :

دکتر پرویز عباسی داکانی

پژوهشگر :

مرضیه کمالی

تابستان ۱۳۹۲

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مرضیه کمالی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۶۶۷۴۷۳ در رشته ادیان و عرفان اسلامی که در تاریخ ۹۲/۶/۱۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: توحید از منظر علامه حسن زاده آملی با کسب نمره ۱۷ و درجه بسیارخوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۲/۶/۱۶

دانشجوی کارشناسی ارشد مرضیه کمالی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۷ بحروف هفده تمام و با درجه بسیارخوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

تقدیم بہ بہترین مای زندگی

خانوادہ عزیزم

مشکروقدردانی

بامشکرو شایسته از اساتید فرهیخته جناب آقایان دکتر عبدالرضا مطهری و دکتر پرویز عباسی داکانی که بانگته های
دلاویز و گفته های بلند، صحیفه های سخن را علم پرور نموده و همواره راهنما و راه گشای اینجانب در تمام و احوال

پایان نامه بوده اند.

بسمه تعالی

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

دانشکده روانشناسی و علوم اجتماعی

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۴۰۱۹۰۲۰۱۴
عنوان پایان نامه: توحید از منظر علامه حسن زاده آملی		
نام و نام خانوادگی دانشجو: مرضیه کمالی	تاریخ شروع پایان نامه: ۹۱/۳/۳۰	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۲/۶/۱۶
شماره دانشجویی: ۸۹۰۶۶۷۴۷۳	رشته تحصیلی: ادیان و عرفان اسلامی	
استاد / استادان راهنما: دکتر عبدالرضا مظاهری		
استاد / استادان مشاور: دکتر پرویز عباسی داکانی		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):		
این تحقیق بحث توحید از دیدگاه عارف واصل حضرت علامه حسن زاده ی املی را مورد بررسی قرار می دهد. توحید به عنوان اول اصل اول اصول دین و یکی از اصل های مهم اعتقادی دین اسلام بوده و همیشه مورد تاکید خداوند متعال در قران و انبیاء و ائمه اطهار "ع" و فیلسوفان و علمای دین قرار گرفته است. تحقیق کنونی علاوه بر مقدمه ای مختصر در باره ی اهمیت پرداختن به مساله ی توحیدی که شامل شش فصل بوده که در فهرست آمده، در هر یک از فصول، محور بحث دیدگاه حضرت علامه بوده و در صورت لزوم از دیدگاه های فیلسوفان دیگر استفاده شده است. سرآغاز دین الهی و نخستین دعوت پیغمبران، شناخت خداوند متعال و علم توحید است. توحید به معنای یکی نمودن و اعتقاد به یک ذات واحد می باشد. معنی یکی دانستن خداوند این است که هم به ذات و هم به صفات، غیر راه، از او جدا کنیم. خداوند احد حقیقی است که دارای ذات و صفات و افعال می باشد. راههای شناخت خداوند، فطرت، تفکر در صنع، اثبات حادث بودن جهان، اعتقاد به قدیم بودن خداوند است، اما مهمترین راهی که حضرت علامه به آن توجه خاص نموده اند، راه معرفت نفس است که ایشان می فرمایند: "معرفه النفس انفع المعارف" خودشناسی سودمندترین شناسایی هاست. هر کس خود را شناخت، پروردگارش را شناخت تمام پدیده های هستی در نفس انسان جمع شده است که به واسطه ی شناخت آن خداشناسی حاصل می شود. و ایشان اشاره دارند به این آیه "شهاد الله انه لا اله الا هو" ال عمران ۱۸، که خداوند عز و جل بهترین گواه است برای شناخت خود. و خدا را باید با خدا شناخت و همچنین هر چه غیر او را هم باید با او شناخت حضرت علامه همچون خواجه عبدالله مراتب توحید را سه وجه می شمارد که وجه اول توحید عامه، وجه دوم توحید خاص، و وجه سوم توحید خاص الخاصه است که توجه ویژه ی ایشان به توحید حقیقی همان توحید وجه سوم است. علامه همان توحیدی که امام علی "ع" در خطبه ی اول، امده است، بیان فرموده اند، که الهام گرفته از دیدگاه اما میه است و به دیدگاه منتحلین به اسلام و متوغلین در کثرت خرده می گیرد و در دیدگاه خود به توحید اکتل توجه ویژه نموده اند گروهی از انسانها در شناخت خداوند فقط از طریق زبان به او اقرار می کنند، گروهی از طریق استدلال و گروهی از طریق شهود باطنی به وجود خداوند قائلند، علامه در این باره بیان دارند که درک توحید برای همگان در حجاب است و میزان حجابها بر اساس ظرفیها متفاوت است، شخصی که توحید را در حس و تجربه دریافته است میزان حجابش از فردی که توحید را عرفانی و شهودی کسب کرده است متمایز است. ایشان در باب ذات خداوند معتقدند که هیچ عقلی در ذات اقدس الهی نمی توان راه یافت حتی عقل انسان کامل چون پیامبران و ائمه ی هدی "ع" زیرا این صفات به اولو هیت خداوند بستگی دارد و مختص ذات پروردگارا است. معنای اقسام توحید، توحید ذاتی: یعنی اینکه در ذات او (خدا) را یگانه بدانیم. و نفی هر گونه شریک از ذات اوست. توحید صفاتی: یعنی اینکه صفات را عین ذات بدانیم. توحید افعالی: به معنای این است که سرتا سر جهان با همه ی نظامات، علل و معلولات فعل خداوند است. ضمن اینکه همه ی بزرگان و علما و عارفان به پدیده ی علم توحید رسیده اند علامه با توجه به همه ی مسائل توحیدی ضمن نگاه فلسفی که استدلال و منطق حرف اول را می زند نگاه عارفانه ی ایشان در مراتب معرفت الله که عین الیقین، علم الیقین، و حق الیقین است علامه به یک مرتبه بالاتر است که آن بردالیقین است. در ضمن فلاسفه از توحید ذاتی به توحید صفاتی و به توحید افعالی می رسند اما عرفا با لعکس. علامه در اقسام چهارگانه ی اتحاد به این قسم اذعان دارند که اگر اتحاد دو امر در طول هم قرار گیرند به این معنی که یکی ناقص در هستی و آن دیگر، صورت کمالیه آن ناقص است که به واسطه ی آن استکمال بیاید و از قوه به فعل خارج گردد شرح بیان علامه پیرامون توحید صمدی: خداوند متعال چون در ذاتش صمد است جمیع صفات جمال و جلالش یعنی در جمیع صفات لطف و قهرش نیز صمد است هر چند که صفات او عین ذات اوست یعنی علم او صمد است قدرت او صمد است و دیگر صفاتش صمد است. پس او حی، علیم، قادر، سمیع، بصیر به ذات خود است نه به واسطه ای او به کمالاتشان می رسند.		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است تاریخ و امضا:

مناسب نیست

فهرست مطالب

۱	فصل اول (کلیات)
۲	مقدمه
۳	بیان مسئله
۴	اهمیت موضوع تحقیق و انگیزهی انتخاب آن
۶	اهداف پژوهش:
۶	سؤالات تحقیق:
۶	روش تحقیق:
۷	پیشینهی تحقیق
۸	مفاهیم مرتبط با واژهی توحید
۱۰	توحید و معرفت حق:
۱۱	فصل دوم زندگینامه و آثار علامه
۱۲	زندگی نامه حضرت آیت الله علامه حسن زاده آملی
۱۳	مهاجرت به تهران
۱۷	مهاجرت به قم
۲۰	سال استخراج تقویم
۲۰	نحوه ورود حضرت علامه به حوزه
۲۱	فهرست آثار علامه حسن زاده آملی
۲۲	توحید عبادی و افعالی ابوالفضائل علامه حسن زاده آملی
۲۳	عشق علامه به علم و دانش
۲۴	خضوع و ارادت حضرت علامه نسبت به اساتید خویش
۲۶	اخلاص در عبادت و سلوک عرفان عملی حضرت علامه
۳۰	ولایتمداری افعالی علامه
۳۳	فصل سوم (توحید از نظر لغت و اصطلاح و کلیات توحید)

۳۴	توحید از نظر لغوی
۳۵	توحید از نظر اصطلاحی
۳۶	توحید چیست :
۳۸	توحید از منظر آیات و روایات
۳۹	نفی وحدت عددی از منظر قرآن
۴۱	توحید وحدت حق متعال
۴۳	توحید در وجوب وجود
۴۳	توحید در خالقیت
۴۴	توحید در ربوبیت تکوینی و تشریحی
۴۴	توحید در الوهیت و معبودیت
۴۵	توحید در استعانت
۴۵	توحید در خوف و رجاء
۴۵	توحید در محبت
۴۵	شهود توحید
۴۶	توحید و فاعلیت خدا و افعال الهی
۴۸	دقائق توحید در روایات
۴۸	عددی نبودن وحدت خداوند در احادیث
۴۹	منزه بودن خداوند از هر نوع کثرت و تعیین اسمی وصفی
۵۰	ذات خدا واحد محض است
۵۰	انیت، شیئیت و بساطت محض خداوند
۵۳	وحدانیت خدا در قرآن
۵۷	انواع توحید در نهج البلاغه
۶۶	حقیقت توحید از نگاه امام علی (ع)
۷۰	توحید از دیدگاه امام رضا (ع)
۷۲	فصل چهارم (اقسام توحید)

مراتب توحید	۷۳
اقسام توحید :	۷۵
اقسام توحید نظری	۷۶
توحید در عبادت:	۸۰
بررسی تعریف عبادت با توجه به آیات قرآن کریم	۸۲
تفاوت توحید نظری و توحید عملی	۸۵
الف (توحید و مراتب آن از دیدگاه علما	۸۶
فصل پنجم توحید از منظر علامه حسن زاده آملی	۹۱
تعریف اصطلاحی توحید از علامه حسن زاده حفظ الله	۹۲
علم توحید	۹۲
اثر حقائق ذکر لا اله الا الله در توحید خالصانه و عبادی علامه	۹۲
معانی توحید	۹۳
فرمایش علامه در باب چیستی توحید	۹۴
اقسام تحمید از منظر علامه	۹۴
بررسی دیدگاه شیخ انصاری در باب مراتب توحید از منظر علامه حسن زاده آملی	۹۵
تفسیر معنای وحدانیت عدد در نزد علامه حسن زاده " روحی فدا "	۹۹
نفی وحدت عددی از منظر حضرت علامه طباطبایی	۱۰۲
توحید شهودی از منظر علامه حسن زاده	۱۰۴
توحید ذاتی از دیدگاه علامه حسن زاده	۱۰۶
توحید صفاتی از دیدگاه علامه حسن زاده " روحی فدا "	۱۰۸
توحید افعالی از نظر علامه حسن زاده	۱۱۱
اتحاد عاقل و معقول از نگاه علامه حسن زاده آملی	۱۱۲
تشکیک	۱۱۹
تعریف وجود	۱۱۹
وحدت وجود	۱۲۰

۱۲۳.....	توحید و وحدت وجود.....
۱۲۳.....	نظریه وحدت وجود مبتنی بر سه اصل است:.....
۱۲۵.....	وحدت وجود از دیدگاه سید ابوالحسن رفیعی قزوینی.....
۱۲۷.....	وحدت وجود از دیدگاه علامه.....
۱۲۹.....	مبحث کثرت در وحدت یا وحدت در کثرت از منظر علامه حسن زاده.....
۱۳۱.....	وحدت عالم دال بر وحدت وجود.....
۱۳۲.....	توحید صمدی از دید علامه حسن زاده آملی (حفظه الله تعالی).....
۱۳۳.....	بیان علامه حسن زاده درباره‌ی معنای صمد.....
۱۳۳.....	معنای صمدیت سوره‌ی توحید.....
۱۳۴.....	معنای اخلاص در توحید.....
۱۳۷.....	ذکر قل هو الله احد و مداومت بر آن.....
۱۳۷.....	اسامی سوره توحید و نکات آن.....
۱۳۸.....	تفسیر شیخ صدوق در باب سوره توحید.....
۱۴۱.....	مرحله نفس شناسی در توحید شناسی.....
۱۴۱.....	چند حدیث در معرفت نفس (علامه حسن حسنزاده).....
۱۴۶.....	فصل ششم نتایج و منابع.....
۱۴۷.....	نتیجه:.....
۱۵۴.....	منابع و مأخذ.....

چکیده

این تحقیق بحث توحید از دیدگاه عارف واصل حضرت علامه حسن زاده ی املی را مورد بررسی قرار می دهد. توحید به عنوان اول اصل اول اصول دین و یکی از اصل های مهم اعتقادی دین اسلام بوده و همیشه مورد تاکید خداوند متعال در قران و انبیاء و ائمهء اطهار "ع" و فیلسوفان و علمای دین قرار گرفته است. تحقیق کنونی علاوه بر مقدمه ای مختصر در باره ی اهمیت پرداختن به مساله ی توحیدی که شامل شش فصل بوده که در فهرست آمده، در هر یک از فصول، محور بحث دیدگاه حضرت علامه بوده و در صورت لزوم از دیدگاه های فیلسوفان دیگر استفاده شده است.

سرآغاز دین الهی و نخستین دعوت پیغمبران، شناخت خداوند متعال و علم توحید است. توحید به معنای یکی نمودن و اعتقاد به یک ذات واحد می باشد. معنی یکی دانستن خداوند این است که هم به ذات وهم به صفات، غیر را، از او جدا کنیم. خداوند احد حقیقتی است که دارای ذات و صفات و افعال می باشد، راههای شناخت خداوند، فطرت، تفکر در صنع، اثبات حادث بودن جهان، اعتقاد به قدیم بودن خداوند است، اما مهمترین راهی که حضرت علامه به آن توجه خاص نموده اند، راه معرفت نفس است که ایشان می فرمایند: "معرفه النفس انفع المعارف" خودشناسی سودمندترین شناسایی هاست.

هر کس خود را شناخت، پروردگارش را شناخت تمام پدیده های هستی در نفس انسان جمع شده است که به واسطه ی شناخت آن خداشناسی حاصل می شود. و ایشان اشاره دارند به این ایه "شهد الله انه لا اله الا هو" ال عمران ۱۸، که خداوند عز و جل بهترین گواه است برای شناخت خود. و خدا را باید با خدا شناخت و همچنین هر چه غیر او را هم باید با او شناخت حضرت علامه همچون خواجه عبدالله مراتب توحید را سه وجه می شمارد که وجه اول توحید عامه، وجه دوم توحید خاص، و وجه سوم توحید خاص الخاصه است که توجه ویژه ی ایشان به توحید حقیقی همان توحید وجه سوم است. علامه همان توحیدی که امام علی "ع" در خطبه ی اول، آمده است، بیان فرموده اند، که الهام گرفته از دیدگاه اما میه است و به دیدگاه متحلین به اسلام و متوغلین در کثرت خرده می گیرد و در دیدگاه خود به توحید اکمل توجه ویژه نموده اند گروهی از انسانها در

شناخت خداوند فقط از طریق زبان به او اقرار می کنند، گروهی از طریق استدلال و گروهی از طریق شهود باطنی به وجود خداوند قائلند، علامه در این باره بیان دارند که درک توحید برای همگان در حجاب است و میزان حجابها بر اساس ظرفیتها متفاوت است، شخصی که توحید را در حس و تجربه دریافته است میزان حجابش از فردی که توحید را عرفانی و شهودی کسب کرده است متمایز است. ایشان در باب ذات خداوند معتقدند که هیچ عقلی در ذات اقدس الهی نمی توان راه یافت حتی عقل انسان کامل چون پیامبران و ائمه ی هدی "ع" زیرا این صفات به اولوهیت خداوند بستگی دارد و مختص ذات پروردگار است .

معنای اقسام توحید، توحید ذاتی: یعنی اینکه در ذات او (خدا) را یگانه بدانی. و نفی هر گونه شریک از ذات: اوست. توحید صفاتی: یعنی اینکه صفات را عین ذات بدانی. توحید افعالی: به معنای این است که سر تا سر جهان با همه ی نظامات، علل و معلولات فعل خداوند است. ضمن اینکه همه ی بزرگان و علما و عارفان به پدیده ی علم توحید رسیده اند علامه با توجه به همه ی مسائل توحیدی ضمن نگاه فلسفی که استدلال و منطق حرف اول را می زند نگاه عارفانه ی ایشان در مراتب معرفت الله که عین الیقین، علم الیقین، و حق الیقین است علامه به یک مرتبه بالاتر است که آن بردالیقین است. در ضمن فلاسفه از توحید ذاتی به توحید صفاتی و به توحید افعالی می رسند اما عرفا با لعکس. علامه در . اقسام چهار گانه ی اتحاد به این قسم. اذعان دارند که اگر اتحاد دو امر در طول هم قرار گیرند به این معنی که یکی ناقص در هستی و آن دیگر، صورت کمالیه آن ناقص است که به واسطه ی آن استکمال بیابد و از قوه به فعل خارج گردد شرح بیان علامه پیرامون توحید صمدی: خداوند متعال چون در ذاتش صمد است جمیع صفات جمال و جلالش یعنی در جمیع صفات لطف و قهرش نیز صمد است هر چند که صفات او عین ذات اوست یعنی علم او صمد است قدرت او صمد است و دیگر صفاتش صمد است. پس او حی، علیم، قادر، سمیع، بصیر به ذات خود است نه به واسطه ای او به کمالاتشان می رسند .

فصل اول

(کلیات)

مقدمه

علم حقیقتی است که در تمام جهان هستی از ازل تا ابد یکسان است و هیچ عاملی آن را تغییر نمی‌دهد، زیرا علم آینه‌ی حقیقت نمای جهان هستی است و هر حقیقتی در ظرف خود ثابت است. (حسینی تهرانی - بی - تا

بالاترین علم، علم توحید و خداشناسی است زیرا هنگامی که سخن از شناسائی خدا و جاذبه صفات جمال و جلال اوست گفتارش چنان اوج میگیرد که هر انسان متدبری احساس می‌کند بر بال و پر فرشتگان سوار شده، به دور دست‌ترین نقاطی که اندیشه انسانی از آن فراتر نتواند رفت پرواز می‌کند. دانش، افضل‌ترین طریقه‌ی سعادت هر انسانی است و انسان نادان چون با صفاتی چون شک و گمان در ارتباط است، بهره برداری از علم راستین ندارد و نظرات انسان جاهل، انسان حقیقت جو را قانع نمی‌کند.

دانش، قوت روح است و روح انسان در اثر دانش پژوهی (علم توحید) به بهترین معارف جهان هستی که انسان در جستجوی تکامل، تشنه‌ی دریافت آن است. دانشمندان محقق در این حیظه‌ی (علم توحید) بزرگمردانی هستند که هر چند که در این وادی پیر باشند اما همیشه جوانند و نام آنها ماندگار است.

توحید از مهمترین محورهای اصول عقاید است. اهمیت این اصل اعتقادی آنگونه است که می‌توان قرآن کریم را که آخرین کتاب آسمانی است کتاب توحیدی نامید. توحید در فرهنگ دینی - قرآن و روایات - از جایگاه بسیار برجسته و ممتازی برخوردار است و تمام موضوعات و معارف در حوزه دین هر یک از راهی به موضوع توحید بر می‌گردند. حدیث شناسان و کارشناسان عالی علوم اسلامی که عهده‌دار جمع آوری روایات و بررسی و ارزیابی سندی و محتوایی آنها هستند بخش عمده‌ای را به مباحث توحیدی اختصاص داده‌اند. و در طول تاریخ اسلام آثار بسیار فراوانی در زمینه‌های مختلف مباحث توحید نگارش یافته است. توحید که رسالت اصلی‌اش تبیین مباحث مربوط به شناخت خدا، و خداپرستی و چگونگی دریافت و فهم یگانگی و اسماء و صفات او است قلمرو بسیار گسترده و فراگیری دارد. آشنایی با راههای خداشناسی نیز یکی از مباحث مهم و ارزشمند توحید است. توحید مراتبی دارد: توحید ذات، توحید صفات، توحید افعال، توحید در عبادت.

بیان مسئله

می‌دانیم که توحید از نظر اهل عرفان و معرفت اشرف علوم، علم توحید و خداشناسی است. زیرا هم از لحاظ موضوع و هم از لحاظ دلایل و براهین بر تمام علوم و معارف برتری و سبقت دارد. موضوع علم توحید علم به وجود حق تعالی و مبدأ هستی و شئون ذات و صفات و افعال و آثار اوست. و از حیث دلیل و برهان نیز که براهین آن برای اثبات وجود حق تعالی است. غایت این علم «معرفت الله» و شناخت خدای یگانه و یکتاست. اهل عفران، دین را فطری دانسته و انسان را فطرتاً عاشق خدا می‌دانند. هرچند که انسان بالفطره خداجوست، اما ممکن است در تشخیص و هدف اشتباه کند و راه درست را نشناسد.

اینجاست که خداوند پیامبران را برای هدایت انسان به صراط مستقیم و نجات انسان از گمراهی فرستاد تا نگذارد انسان در مسیر هدایت بیراهه نرود و پیامبران حقیقی را به مردم معرفی کرد تا بدانند که انسان نیاز به مربی دارد.

انسان در پیشرفت خواسته‌هایش که مهمترین امیالش نیازهای فطری اوست که از ویژگی انسان، کمال جوئی و روح تحقیق و جستجوگری اوست و این از تحقیقات او کمال ریدن به خداجویی را می‌یابد

و تحقیقات او ناشی از تفکرات درست اوست در رسیدن به ایده آل انسان، یعنی همان کمال جوئی دو گونه می توان علوم نماید. بعضی از علوم به صورت تقلیدی است که ما در احکام خود آن را می- یابیم و علوم پایه‌ی دین شناسی در حیطه‌ی اعتقادی اوست.

در بحث تقلیدی که اصل دیانت در فروع دین می کند صحیح است، زیرا اصل مسئله تقلید کردن است و تقلید کننده با برهان عقل یا وحی ثابت آن را می پذیرد.

اما در بحث اعتقادی باید تقلید را بگذارد مطالب برهان نماید، پس طلب برهن در هر عقیده‌ای به حکم عقل واجب، و پذیرش بی برهان نارواست. تقلید غلط انسان را به هلاکت و گمراهی می کشاند، جان آدمی در تقلید از دیگران آرامش ندارد و عقل در هر موضوعی تا به مرحله‌ی برهان نرسد گفتار همه‌ی مدعیان در نزدش یکسان است.

انسان بی عقیده هدف ندارد، آرامش ندارد خردمندان او را به حساب انسان نیاورند و در ردیف بهائم بیاورند. انسان بی عقیده می کوشد خود را از ندای فطرت و خرد و سخنان وحی غافل و منصرف کند.

عقیده‌ی صحیح عبارت است، دانش برهانی و معرفت ایقانی نسبت به هر چیزی که انسان در مسیر عمر و هستی با آن ارتباط دارد، انسان باید مبداء هستی و آفریدگار خود را بشناسد و صفات و افعال او را بداند. در نهایت این مسئله مطرح می گردد که مفهوم توحید چیست، امید است طرح ان موضوع در این پژوهش با هدف شناخت و بررسی توحید از دیدگاه علامه حسن زاده آملی برای حقیر و همه‌ی افراد جامعه دستاورد ارزشمند و نوینی در گستره‌ی علوم تربیتی اعتقادی باشد.

اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه‌ی انتخاب آن

برای انسان در روزگار کودکی از راه احساس، معلوماتی حاصل می شود که در آن نیازی به استدلال نیست. خداوند عقل را در نهاد هر انسانی نهاده تا مانند خورشید تابانی بر ابر تیره‌ی شهوات مستور نشود و با پرورش آن حق را از باطل خواهد شناخت. و هر حقیقتی که در خور استعداد انسان است توسط آن روشن و مکشوف می گردد عقل انسان حکم می کند برای دریافت حقایق بهترین نظرات را کسب نماید بنا به شناختی که از زندگی علامه حسن زاده آملی دریافته‌ام او را شخصی

فیلسوف، عارف، عالم در حیطه‌ی علوم مختلف یافته‌ام، فیلسوف است چون به کنه مسائل و چرایی هستی و چگونگی آن عمیقاً تعمق یافته و عارف می‌دانم که علم توحید را با تمام جان آن را به کار بسته و عالم است چون علوم زنده‌ی دنیا را در حد نیاز پیگیر بوده و علوم چون در ریاضیات، نجوم، که پرورش دهنده‌ی تفکر است را به جدی می‌داند و برای دانشمندان علوم پویای جهان امروز پیش می‌رود.

در جهان پر پیچ و خم امروز که بشریت محروم از راهیابی صحیح به معنویت است و تشنه‌ی پاسخگوی به سوالات مبهم را دارد لازم می‌دانم به خصوص برای جوانان برای راهیابی به درک سوالات اساسی چون هستی شناسی و بالاتر از آفریننده‌ی هستی شناسی رهرو هر محققى نباشد. علامه جمع علوم لازم را دارد بخصوص در حیطه‌ی فلسفه و دریافت سوالات علم توحیدی از چنین بزرگواری انسان را از پریشانی افکار دور کرده و می‌تواند حقیقت خداشناسی را به شیوه‌ی صحیح دریابد.

انسان امروز، دچار ورشکستگی معنوی شده است. علت آن استعمار روح انسان است، اکثر ما انسانها هر چند ظاهری انسانی داریم، اما خوی حیوانی ما را از آنچه که باید باشیم نزول می‌دهد. رخت بستن از مفاهیم معنوی توحیدی ایجاب می‌کند که انسان خود آگاه شود و ضمن شناسائی خود به عنوان یکی از آیات الهی منشاء آفرینش را نه به ارزیابی صحیح پردازد برای ما بقای معنوی و خداشناسی نیاز ضروری و فطری است روح ما به زمانی به درستی تغذیه می‌کند که محور آفرینش را بیابد و عقل انسان حکم می‌کند برای دریافت چنین حقایقی دریافت کننده‌ی پر پاسخی نباشد و از منابع اسلامی که نظرات فیلسوفانی چون علامه بزرگوار از چالشهایی چون شبه افکنی در مسائل مختلف به ویژه مسائل اعتقادی و تربیتی دورباشد و انگیزه‌ی انتخاب موضوع رساله رسیدن به جواب منطقی و محکم به مبهمات ذهنی از یک سو و علاقه‌ی وافر اینجانب نسبت به مسائل توحیدی به ویژه از منظر حضرت علامه می‌باشد.

اهداف پژوهش:

هدف اصلی: توحید از منظر حسن زاده‌ی آملی

هدف‌های فرعی:

- بررسی مؤلفه‌های توحید

- بررسی انواع توحید

سوالات تحقیق:

سوال کلی: توحید از منظر حسن زاده‌ی آملی چیست؟

توحید چیست؟

سوالات فرعی:

- انواع توحید چگونه بررسی می‌شود؟

- بررسی مؤلفه‌های توحید چگونه انجام می‌گیرد؟

روش تحقیق:

با عنایت به این مسئله که در هر پژوهشی انتخاب روش بستگی به نوع و ماهیت موضوع دارد و با توجه به ماهیت موضوع که از نوع تحقیقات نظری است، از روش‌های توصیفی و تحلیل محتوایی بر پایه گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است که منبع و محور اصلی از مجموعه آثار و کتب عارف کامل حضرت علامه حسن زاده آملی (حفظ الله) می‌باشد که به علت عدم تالیف و چاپ برخی از آثار و کتب یاد شده در سطح عام جامعه، بنده‌ی حقیر در امکان دسترسی و نسخه برداری از آن با موانع و مشکلات متعدد مواجهه نموده که از آن جمله می‌توان به بعد مسافت تا

محل مأخذ آن کتب که هم اکنون در شهر مقدس قم گردآوری گردیده است اشاره نمود که حاصل آن گردآوری مختصری است که به امید حق مورد رضایت پروردگار مهربان واقع گردد.

پیشینه‌ی تحقیق

پیشینه‌ی بحث درباره‌ی توحید و شناخت خدا و یگانگی او به قدرت تاریخ ادیان برمی‌گردد. هر چند در طول قرون متمادی این بحث‌ها فراز و نشیب زیادی داشته است و حکما و فلاسفه و عرفا برای اثبات خداوند از راه‌های عقل، وحی، و حتی خطرات استفاده کرده‌اند.

امتیاز بزرگ انسان بر سایر مخلوقات در این است، که همواره در تلاش برای کسب معرفت و آگاهی از وجود فیض اقدس الهی برخوردار بوده است.

دین مقدس اسلام، به عنوان کاملترین ادیان به این بحث توجه ویژه‌ای داشته است. بطوریکه یکی از ارکان مهم و پایه اصول دین اسلام، توحید است که تمامی معارف و تعالیم بر آن استوار است. تحقیق و کنکاش در باب مسئله توحید و اسماء و صفات حق از محوری‌ترین موضوعات عرفان اسلامی است و در این زمینه کتب و رسالات متعددی نگارش یافته است.

یکتاپرستی و توحید یکی از بزرگترین هدفهای عالی پیامبران الهی و تمام ادیان آسمانی بوده است. فرستادگان خدا در طول قرون متمادی با شرک و بت پرستی مبارزه کردند و در این راه به مصائب و مشکلات عظیمی روبرو شدند و بعضی جان خود را نیز در این جهاد از دست دادند. پیامبران خدا به امر الهی موظف بودند که نیروی خود را در نهاد مردم بیدار کنند و در جوامع بشری تحریک عقلی بوجود آورند و در پرتو اندیشه و فکر آنان را به خدای یگانه متوجه سازند و از پرستش معبودهای ساختگی باز دارند که با مجاهده‌های پی‌گیر و مداوم خود زنجیرهای بردگی و اسارتی را که افراد نادان با دست خود به گردن نهاده بودند برگیرند و آنان را از بندگی موجودات ارضی و سماوی آزاد سازند و در این راه به پیروزیهای قابل ملاحظه‌ای نائل آمدند. پیامبر(ص) عالیقدر اسلام در روزگاری به رسالت معبوث گردید که دنیا در آتش جهل و نادانی و شرک و خرافات می‌سوخت و مدم جهان